

Zo beginnen alle sprookjes, maar het kan ook gekozen worden als titel voor dit artikel. Er zou nog aan toegevoegd kunnen worden: 'er is' en 'er is gekomen'. Waar gaat het over? Over de flora van een grote stad met zijn omstreken, nl. Den Haag, oftewel, op z'n Haags: 's-Gravenhage. En dan wel over de flora die de oprichters van de Haagse afdeling van de KNNV in en om hun stad konden aantreffen, dus zo'n 80 jaar terug.

In 1895 verscheen ter gelegenheid van een tentoonstelling van geneeskrachtige en nuttige planten in Den Haag de zgn. Flora Hagana, met als ondertitel: 'Proeve eener lijst van naam en vindplaats der wildgroeïende planten'. Dit is een heel belangrijk boekje omdat daarin niet alleen de namen van de planten, maar ook de vindplaatsen vermeld staan. Die Flora Hagana is samengesteld door indertijd bekende floristen en botanici, zoals Geo. Barber, P. J. van Breemen, M. Huizing, R. Bondam, A. J. de Bruijn, W. Kool en Dr. E. Everts. De naamlijst bestrijkt een gebied dat zich uitstrekt van Wassenaar tot Loosduinen en van de Noordzee tot Rijswijk. Men moet zich daarbij voorstellen dat Den Haag nog nauwelijks buiten de grachtengordel was uitgegroeïd en dat het buitengebied bestond uit duinen, veengronden, polders en akkers.

Een tweede belangrijke bijdrage voor de Haagse flora was de 'Flora van de omstreken van 's Gravenhage' geschreven door H. R. Hoogenraad en F. K. van Iterson. Het werd in 1906 uitgegeven. In feite was de hiervoor genoemde Flora Hagana voor de schrijvers de aanleiding om wat meer gedetailleerd in te gaan op de vindplaatsen en door uitgebreide inventarisaties de juistheid van de Flora Hagana te controleren en eventueel uit te breiden. Het inventarisatiegebied was ook groter en strekte zich uit tot Voorschoten, Nootdorp, Naaldwijk en Hoek van Holland.

Ja, en dan zijn er natuurlijk nog de oudere opgaven vermeld in de Flora Belgii Septentrionalis van Van Hall (1825-1836), de Prodromus Florae Batavae, die een tijdsverloop bestrijkt van ca 1822-1916, de Flora Batava en vondsten vermeld in het Nederlandsch Kruidkundig Archief en meerdere andere bronnen.

De balans

Om te weten wat er was, wat er nog is en wat er bij gekomen is, dus de balans over ongeveer 80 jaar floristiek, is het natuurlijk noodzakelijk dat er ook recente inventarisaties zijn. Eerst dan kan men met enige zekerheid die balans opmaken. Nu, die zijn er. Vanaf 1965 is 'Groot' Den Haag, dus de Haagse conglomeratie (Den Haag, Wassenaar, Voorburg, Rijswijk, Wateringen en Loosduinen) zeer uitvoerig geïnventariseerd.

De inventarisaties beslaan een gebied van 9 uurhokken, dus 225 km². Met verrassende resultaten! Heden gaan die inventarisaties nog door en bewijzen hun nut o.a. voor de aanwijzing van te beschermen terreinen t.b.v. stedelijke bestemmingsplannen en voor de levering van gegevens voor de Atlas van de Nederlandse Flora, waarvan deel I (Uitgestorven en zeer zeldzame planten) inmiddels is verschenen.

Verdwenen orchideeën

Gaan we de orchideeën na, dan is er maar een

Duinsalomonszegel

Vogelgiert (Setaria italica)

schamel restant van overgebleven. In 1905 werden in de duinen bij het pompstation van de Waterleidingen een paar exemplaren van de Aapjesorchis, *Orchis simia*, gevonden. Het was de enige vindplaats in Nederland! Volgens de Atlas der Nederlandse Flora is de Aapjesorchis, met o.a. de Bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum*) een zuidelijke soort, die Nederland wel kan bereiken, maar dan na een zekere periode weer verdwijnt. Zo moet ook de in 1854 bij Wassenaar verzamelde Smalbladige orchis (*Orchis traunsteineri*) een alpine soort, als absoluut verloren worden beschouwd. De toch niet zo heel zeldzame Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) is niet meer op zijn vroegere standplaats, Kijkduin, te vinden, evenmin als de voor daar vermelde Harlekijnsorchis (*Orchis morio*). De echte Handekenskruiden, de Gevlekte orchis (*Orchis maculata*) en *Orchis majalis*, de Breedbladige orchis, zijn uiterst zeldzaam en komen verspreid voor in vochtige duinpannen. De zo sterk geurende Muggenorchis (*Gymnadenia conopsea*) kwam voor tussen Den Haag en Wassenaar, maar ook hiervan is geen spoor meer te vinden, hoewel ze toch heel lange sporen bezitten. Ook moeten volgens de Flora Hagana *Herminium monorchis* en de

Sturmia (*Liparis loeselii*) de duinvalleien tussen Den Haag en Wassenaar bewoond hebben. Een knapperd die ze vindt!

De Flora Hagana vermeldt 8 'Haagse' orchideeën, evenals Hoogenraad-Van Iterson. Maar bij de laatste staan drie soorten vermeld die niet in de Flora Hagana genoemd zijn. We komen dus, sinds 1895 en tot 1906, op een totaal van 11 soorten orchideeën. Daar komen nog enige opgaven bij: het Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*) wordt al in 1601 door Clusius vermeld: 'circa Hagam Hollandiae'. Deze soort heeft tot 1951 op zijn groeiplaats bij Scheveningen stand gehouden! Met de reeds bovengenoemde Smalbladige orchis (*Orchis traunsteineri*) en de Mannetjesorchis (*Orchis mascula*) komen we op een totaal van 14 soorten. Hiervan zijn nog maar te vinden in de Haagse regio: de Breedbladige wespenorchis (*Epipactis helleborine*) de Vleeskleurige orchis (*Orchis incarnata*) en de Keverorchis (*Listera ovata*). Drie soorten en dan zijn we uitgepraat!

Elf soorten zijn er dus, althans in de omgeving van Den Haag, in een periode van 80-90 jaar verdwenen. Deels door, indertijd, de ontwatering van de duinen en verandering van de waterhuishouding in polders, door het gebruik van kunstmest of zo maar, zonder aanwijsbare oorzaak. Soorten die even een bezoekje brachten om dan weer te verdwijnen.

Grote egelskop

Andere verdwijningen

Er zijn nog veel meer ander planten die sinds 1900 niet meer werden signaleerd in onze omstreken. Allereerst het Bergvlas (*Thesium humifusum*), een laagblijvende, dunne stengeltjes vormende halfparasiet. Ook de Voorjaarsereprijs, *Veronica verna*, welke vroeger bij Loosduinen te vinden was, heeft onze streken verlaten. De soort is nu alleen nog maar bij Aerdenhout te vinden en is dus als haast uitgestorven te beschouwen. Wat jammer is dat de prachtige Grote boterbloem, *Ranunculus lingua*, vroeger sloten bevolkend bij Kijkduin, verdwenen is. In 1968 werd een exemplaar ontdekt bij het landgoed Clingendael. IJverige slootbaggers hebben er voor gezorgd dat de plant geen lang leven beschoren was. Zeer juist: 'wat zeldzaam is, moet zeldzaam blijven', nietwaar? De Ruige klapproos, *Papaver argemone*, is wijlen, evenals de Bittere veldkers (*Cardamine amara*) die in het Haagse Bos voorkwam. De Pijlscheefkelk (*Arabis hirsuta* ssp. *sagittata*) van de Waaldorpervlakte heeft zelfs Nederland helemaal de rug toegekeerd en is uitgestorven. En ook naar de zo leuke Grondster, *Illecebrum verticillatum*, zult U nu vergeefs bij Den Haag zoeken. En zo

zijn er nog legio andere soorten die niet meer te vinden zijn.

Wat gebleven is

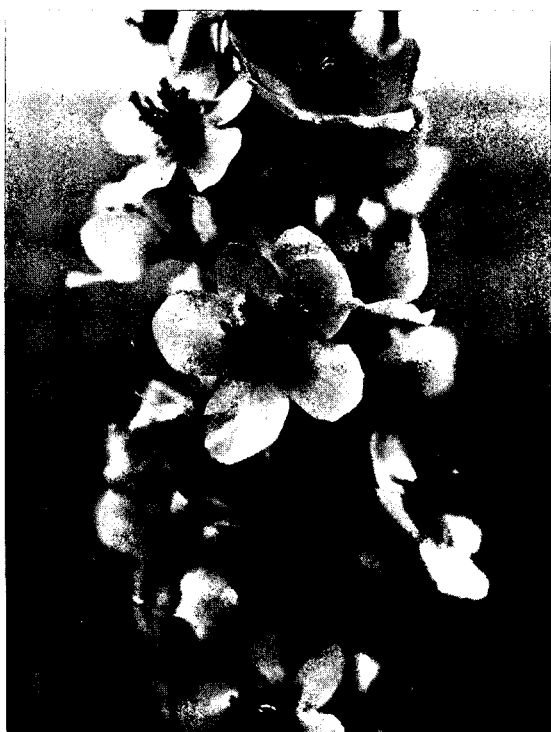
Natuurlijk, men mag treuren om wat verdwenen is, maar men kan beter blij zijn met wat er nog is en dat zo goed mogelijk proberen te beschermen. En er is nog veel te botaniseren, werkelijk nog héél véél. Het een komt, het ander gaat om soms naderhand weer terug te komen.

Het opmerkelijke bij het vergelijken van oude en nieuwe opgaven van vindplaatsen is wel dat vele van de 80- tot 100-jarige vindplaatsenopgaven ook heden ten dage nog blijken te kloppen, speciaal wanneer men let op zeldzame tot zeer zeldzame soorten. Zo is er een oude vindplaats in Den Haag voor de Berglook (*Allium carinatum*): 'duingronden bij 's Gravenhage'. Hoewel de Atlas der Nederlandse Flora aan die oude opgave twijfelt staat er even verder: 'de rijke groeiplaatsen, in 1977 in de Scheveningse Bosjes ontdekt, zouden er echter op kunnen wijzen dat de Berglook vroeger toch wel in de omgeving van 's Gravenhage kan zijn voorgekomen'. De Scheveningse Bosjes zijn duingrond!

Slangelook (*Allium scorodoprasum*) wordt in de Flora Hagana alleen vermeld voor Zorgvliet en ook heden is dat nog de enige vindplaats. De prachtige Parnassia (*Parnassia palustris*) verdween in de vorige eeuw uit de duinen door de vergaande onttrekking van grondwater uit het duingebied ten behoeve van de drinkwatervoorziening. Nu is Parnassia weer terug in hetzelfde gebied, dank zij de infiltratie met rivierwater.

Reeds vroeg in de vorige eeuw werd melding gedaan van het voorkomen van de Zwolse anjer (*Dianthus deltoides*) in de omgeving van Dekkersduinen. In 1927 werd het stukje oud binnen-duin dat nu bekend staat onder de naam Wapendal tot officieel natuurreservaat verklaard. Het ligt ongeveer op de plaats van de Dekkersduinen en de Zwolse anjer was tot voor enkele jaren daar nog aanwezig. Naderhand werd door zgn. alternatief maaibeheer (slechts 1 x per jaar in plaats van het gebruikelijk maairegime van 18 x per jaar) de Zwolse anjer ook aangetroffen op het landgoed Clingendael.

Een melding van het begin van deze eeuw betreffende de Kleine waterweegbree (*Echinodorus ranunculoides*) was aanleiding om na te gaan of die plant, die anders nergens in Den Haag voorkomt, nog in het aangewezen gebied, Kijkduin, te vinden was. 't Heeft wél tijd gekost, maar géén resultaat opgeleverd, tot er iets bijzonders plaatsvond. Den Haag moest zijn puin kwijt van de

Bloemen van de Zwarte toorts

renovatiegebieden in de stad. Dit puin werd gestort op een duinvlakte in Kijkduin achter de eerste zeereep. Voor men met storten begon werd er eerst een cunet uitgegraven tot even boven het grondwater. De uitkomende grond, die later weer moest dienen als afdekking van het puin, werd in grote, tot 12 meter hoge hopen in depôt gezet. Bovenop een van deze gronddepôts was een kleine, met regenwater gevulde, poel en hierin ontwikkelden zich tientallen exemplaren van de Kleine waterweegbree, waarvan de zaaddragers het laatst in 1916 gesignaleerd waren. De zaden hadden dus circa 60 jaar slapend in de grond doorgebracht tot de omstandigheden voor kieming weer gunstig waren.

Iets dergelijks vond plaats met de Wolfskers, *Atropa belladonna*. Kort na de aanleg van een rijwielpad van Den Haag naar Leidsendam werden, naast Doornappel en Bilzenkruid, een paar prachtige planten van de Wolfskers gevonden. Een raadsel, dat niet zo maar op te lossen was. Speurwerk leverde echter op dat in de oorlogstijd in het naastliggende terrein een kruidentuin was geweest voor het Gemeenteziekenhuis. Bij de aanleg van het rijwielpad was grond uit het terrein ernaast gebruikt. Zaden die 25 jaar ongekiemd in de grond hadden gelegen, kregen nu hun kans en zorgden voor het raadsel.

Wilde hyacint

En zo zijn er nog vele voorbeelden van terugkomers aan te halen.

Stinseplanten

Verheugend is ook dat een andere groep planten, de zgn. stinseplanten, zich door de eeuwen heen gehandhaafd heeft. De Gemeente Den Haag heeft sinds 1917 de goede politiek gevolgd om grotere en kleinere landgoederen in en om Den Haag aan te kopen. De erbij behorende parken en parkbossen werden tot openbaar park bestemd. Dit heeft tot gevolg gehad dat de betreffende terreinen niet of slechts ten dele werden verkaveld en daardoor is de aanwezige flora en fauna grotendeels gespaard en beschermd bleven. Op meerdere van deze oude landgoederen kwam reeds sinds de 17e en 18e eeuw een zgn. stinseflora voor.

Voor wie het nog niet weet: stinseplanten zijn planten welke in de 17e en 18e eeuw bij kloosters, kastelen, buitenplaatsen en boerderijen werden aangeplant wegens hun geneeskrachtige eigenschappen, maar ook wel voor hun sierwaarde. De stinseplanten omvatten een groep van een 25-tal plantensoorten. De naam 'Stinseplanten' werd aan deze groep gegeven omdat ze als zodanig het

eerst werden opgemerkt bij Friese 'met steen versterkte' gebouwen, 'stinsen' op z'n Fries. Zoals Ekamastata, Poptastate enz. Maar ook langs de binnenduintrand (en in de Betuwe) kan men bij oudere buitenplaatsen vele stinseplanten vinden. Zo ook in en om Den Haag.

Heel bekend zijn de Wilde of Boshyacintjes (*Scilla non-scripta*). Niet alleen in het zgn. 'Hyacintebos' van Ockenburgh, waar ze begin mei een hemelsblauwe deken over de grond spreiden, maar ook in Meer en Bos (boerderij), Zorgvliet (buitenplaats van Jacob Cats), Bosjes van Poot (boerderij Houtrust), Marlot (buitenplaats), Reigersbergen (buitenplaats) en Clingendael (buitenplaats) komen ze in grote getale voor. Lelietjesderdalen (*Convallaria majalis*), hele velden, vindt men o.a. op Zorgvliet, samen met de Sterhyacint (*Scilla bifolia*), het Maarts viooltje (*Viola odorata*) de Knikkende vogelmelk (*Ornithogalum nutans*) met zijn geheimzinnige, grijsgroene, witgerande bloemen. Ook kan men er honderden Gevlekte aronskelken (*Arum maculatum*) en, zeldzamer, ook de Italiaanse aronskelk (*Arum italicum*) aantreffen. De Blauwe anemoon (*Anemone apennina*) vindt men op Marlot. Stengelloze primula's (*Primula acaulis*) op Overvoorde, waar 30 jaar geleden ook de Bostulp (*Tulipa sylvestris*) voorkwam. De laatste moet wel als verdwenen worden beschouwd.

Op Clingendael vindt men, naast Lelietjesderdalen en Dalkruid (*Maianthemum bifolium*), Voorjaarszonnebloem (*Doronicum pardalianches*) Helmbloem (*Corydalis solida*) en Daslook (*Allium ursinum*) een stinseplant met prachtige diepblauwe bloemen, de Overblijvende ossetong (*Pentaglottis sempervirens*).

En laten we de Gele anemoon (*Anemone ranunculoides*) niet vergeten. Een Haagse plant met een geschiedenis. In Hoogenraad- Van Iterson: zeldzaam in het Haagsche Bosch en de tuinen van Huis ten Bosch. Flora Hagana: Haagsche Bosch. Een inventarisatieblad van Prof. J. v. Soest uit 1932: nog twee miezerige exemplaren bij Huis ten Bosch. Op de buik kruipend werden het Haagse Bos en de tuinen van Huis ten Bosch uitgekamd (een heel karwei over 100 ha!) maar nergens iets te ontdekken dat op de Gele anemoon geleeke. Wel steeds misleid door bloeiende Kruipende boterbloem en afgeleid door leuk spul als Ruig klokje (*Campunula trachelium*), Muskuskruid (*Adoxa moschatellina*), Voorjaarszonnebloem en Gevlekte aronskelk met zijn variëteit de ongevlekte Gevlekte aronskelk (*Arum maculatum* var. *immaculatum*).

Nagevraagd bij ons onvolprezen Rijksherbarium te Leiden blijkt daar een herbariumblad aanwezig

te zijn gedateerd mei 1940, met een gedroogd boeketje bloemetjes, geplukt in de tuin van Huis ten Bosch. In dit bosje bloemen: 'DE' Gele anemoon! Geplukt, voor zij tijdens de inval van de Duitsers in mei '40 scheep ging naar Engeland door, destijds nog, Prinses Juliana. Het boekje werd bewaard en gedroogd door een hofdame die het naderhand 'vermaakte' aan het Rijksherbarium.

Vraag: Wie heeft nu de laatste Gele anemonen uitgeroeid bij Huis ten Bosch?

Gelukkig is enkele jaren geleden een nieuwe groeiplaats ontdekt op Meer en Bosch, naast het al even zeldzame Glaskruid (*Parietaria officinalis*) dat nog maar op een enkele plaats in het geïnventariseerde gebied te vinden is.

In de Bosjes van Poot werden in het zgn. 'Sneeuwklorkjesbos', een terrein van zo'n 2000 m², een aantal stinseplanten gevonden. Natuurlijk de Sneeuwklorkjes (*Galanthus nivalis*), waar ook de Wilde akelei (*Aquilegia vulgaris*) Helmbloem (*Corydalis solida*) Maarts viooltje (*Viola odorata*), de Akkergeelster (*Gagea pratensis*). Stinseplanten en dat bij een aangrenzende moderne villa, gebouwd ca 1935 en nu dienstdoend als school. Raadsel! Onderzoek in het zo belangrijke Gemeentearchief van Den Haag toont aan dat op de plaats van de villa vroeger de boerderij Houtrust stond, in 1600 zoveel verkocht aan ene Baron van Boetzelaer met 'stallinghe, berghingen ende tuijnen'. En dan klopt dat hele verhaal van die stinseplanten gelukkig weer.

Nieuwkomers

Ja, er is werkelijk nog veel overgebleven al moet er voor gevochten worden om het te behouden. Natuur is altijd in beweging. Er verdwijnt en er komt. B.v. de uiterst zeldzame Zeekool (*Crambe maritima*). Wel gemeld van de Zuid-Hollandse eilanden, zij het ook sporadisch, maar dan ineens de sprong over de Waterweg makend om zich bij Kijkduin te vestigen.

In Clingendael spontaan tussen Klein springzaad en Reuzenbalsemien (*Impatiens parviflora* en *glandulifera*) een totaal verschillende soort met grote gele bloemen en gespikkelde en behaarde stengels: *Impatiens scabrida*, zo ontzettend nieuw voor Nederland dat hij nog niet eens een Nederlandse naam heeft en de kopstukken van het Rijksherbarium hem, hoedafnemend, welkom komen heten in Nederland (en, tussen haakjes, komen controleren of de melding wel juist was!). Onder een partijtje naar het R.H. opgezonden bramen blijkt een in Ockenburgh verzamelde

Zeepkruid

nieuwe soort voor Nederland te zitten. Een wat eigenaardige Zwarte nachtschade met gele bessen blijkt een spiksplinternieuwe variëteit te zijn: *Solanum nigrum ssp. schultesii var. luridum*. Een bij het Staatsspoor aangetroffen bies blijkt het tweede exemplaar te zijn dat ooit in Nederland gevonden werd: *Scirpus holoschoenus*, een zuiderling die per trein een tochtje naar het koele noorden waagde.

Over de flora van welke stad ook zijn boekdelen te schrijven. Ook van de Uwe! Van de 1552 soorten van de Standaardlijst van de Nederlandse Flora 1975 komen niet minder dan 830 soorten in 'Groot' Den Haag voor, oftewel 53,5%. En daarnaast nog honderden adventieven en verwildeerde planten, zodat de totaalijst maar eventjes 1285 soorten telt. Haast ongeloofwaardig, maar het is toch heus zo.

Als U floristisch geïnteresseerd bent, ga dan inventariseren. Officieel: per uurhok of per kilometerhok. U ziet meer, U leert meer en het heeft grote waarde, speciaal voor de bescherming van bepaalde botanisch belangrijke terreinen. Begin morgen!

Adres van de schrijver:

foto's van de auteur